

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
e-ISSN 2630-595X
Sayı: 16 2022/2 - Aralık

SON HURAFE DEİZM

Adnan Bülent Baloğlu
Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2021, 2. Baskı, 319 sayfa
ISBN: 9786257779326

Emin YALÇINKAYA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı.
Edirne / Türkiye
Master Student, Trakya University, Institute of Social Sciences, Programme in Basic
Islamic Studies.
Edirne / Turkey
emin.1998edrne@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2388-6495

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 2 Ekim / 2 October 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Kasım / 15 November 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Emin Yalçinkaya, "Son Hurafe Deizm Adnan Bülent Baloğlu
Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.", *Bayburt Üniversitesi*
İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16 (Kış 2022): 232-239

Öz

Deizm, 16. yüzyılda Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi ve dini ortam neticesinde ortaya çıkmaya başlamıştır. *Deizm*, kendilerine hür ve özgür düşünür olarak niteleyen entelektüel sınıf tarafından kilise ve ruhban sınıfına bir başkaldırı şeklinde ortaya çıkmıştır. Kilise ve ruhban sınıfının halka uygulamış olduğu şiddet ve baskılar entelektüel sınıfın, dinden ve dini uygulamalardan uzaklaşmasına sebep olmuş ve kilisenin zorla benimsettiği din yerine kendi akıllarını kullanarak bulabilecekleri doğal din anlayışını oluşturmaya başlamışlardır. Rönesans ve Reform, teknolojinin daha çok gelişmesini sağlayarak dine olan ihtiyacın azalmasına ve insanın kendi aklını kullanarak her şeyi yapabileceği düşüncesini oluşturmuştur. Modern dönem ile sermaye sahiplerinin elinde daha da güçlenen deizm, kişilerin ve toplumların dini olmaya başlamıştır. Adnan Bülent Baloğlu tarafından kaleme alınan *Son Hurafe Deizm* kitabı *deizmin* Orta çağdan başlayarak Modern döneme kadar nasıl tanımlandığını aktararak *deizmin* ne olup ne olmadığı hakkında bilgi vermekte ve toplum tarafından nasıl anlaşıldığını aktarmaktadır. *Deizmin* aydın zümre ve Avrupa'da nasıl bir yapıya sahip olduğunu ve *deizme* getirilen eleştirileri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, Rönesans, Reform, Kilise, Deizm.

Abstract

Deism began to emerge in the 16th century as a result of the political and religious environment in Europe. Deism emerged in the form of a revolt against the church and the clergy by the intellectual class. who described themselves as free and free thinkers. The violence and pressure exerted by the church and the clergy on the people caused the intellectual class to get away from religion and religious practices, and instead of the religion forcibly adopted by the church, they began to create a natural understanding of religion that they could find using their own minds. The Renaissance and the Reformation led to the development of technology more and more, reducing the need for religion and creating the idea that a person can do anything using his own mind. With the modern period, deism, which has become stronger in the hands of the owners of the capital, has begun to become the religion of individuals and societies. The last book of Superstition Deism, which we reviewed, gives information about what deism was defined from the Middle Ages to the Modern period, giving information about what deism is and what it is, and how it is understood by society. This study contains the criticisms brought to deism by the intellectual community and how deism the structure

that deism forms in Europe.

Key Words: Europe, Renaissance, Reformation, Church, Deism.

Okurların istifadesine sunulan eser *Adnan Bülent Baloğlu'nun* kaleminden çıkmış ve *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları* tarafından yayımlanmıştır. Eser 16. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan *deizmin* hangi koşullarda ve kimlere karşı ortaya çıktığını ve modern dünyada nasıl bir yapıya sahip olduğunu kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Yazar *deizmi* geniş bir perspektiften inceleyerek *deizmin* ne olup ne olmadığına dair tarihi arka planı aktarmaktadır. Bu sayede *deizm* hakkında bilgi edinmek isteyen kişiler tarihi arka plana da vakıf olarak *deizmi* öğrenmektedirler. Eser, dilin kullanımı ve literatürün aktarımı açısından toplumun geneline hitap etmektedir.

Eser, *Giriş, Deizmin Tanımları, Deizmin Yol Haritası, Deizmin Portresi, Deizmin Eleştirileri ve Sonuç* bölümlerinden oluşmaktadır. Yazar eserin önsözünde fikrî oluşum itibarıyla çok eskiye dayanmayan *deizmin* 16. yüzyılda hür ve özgür düşünür diye isimlendirilen kişiler tarafından kilise ve ruhban sınıfına karşı ortaya çıkarıldığını ve *deizmin* klasik ve modern şeklinde iki kısımda incelenmesinin gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü yazar *deizmin* ilk ortaya çıktığı dönem ile günümüzde hem *deizmin* tanımlanmasında hem de *deizmde* neye nasıl inanılması gerektiği gibi hususlarda farklılıklar olduğunu belirtmektedir. Modern döneme gelindiğinde, *deizm*, Tanrı'yı inzivaya çekip kendi ilahlığını ilan etmekte ve bilim ve teknolojinin ilerlemesinin ardından kendine gelişme zemini bulmaktadır. Yazar ayrıca *deizmin* bireysel ve toplumsal olarak insanlara zarar verdiğini ve bunun ise sermaye sahipleri tarafından talep edilen bir durum olduğunu belirtmektedir.

Eserin *giriş* kısmında yazar *deizmin* tarihini ve nasıl ortaya çıktığını anlatmadan önce okuyucuya temel olması bakımından dinin en eski çağlardan beri var olduğunu, dinsiz bir toplumun olmadığını aktarmaktadır. Daha sonra ise Müslümanın Allah tasavvurunun her şeyi kuşatan, yarattıkları ile her zaman iletişim halinde olan ve yarattıklarını doğru yola sevk etmek için onlara elçiler gönderen bir ilah olduğunu anlatmaktadır. Allah'ın göndermiş olduğu bu elçiler topluma iyi ve kötünün neler olduğunu ve ahiret kurtuluşu için neleri yapmamız gerektiğini insanlara öğretmektedirler. *Deizmin* inanç yapısında ahiret, peygamber ve onun getirdiklerine inanma reddedilmektedir. Yazar, *deizmin* aslında modern dünyanın çocuğu olmaya en layık bir inanç biçimi olduğunu ve *deizm* sayesinde birey ve toplumların belleklerinde yıkıcı etkiler açmanın, insanlara istenilen şeyleri yaptırmanın kolay olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü belli bir anlam sabitesi olmayan

insanoğlu, günü birlik moda akımlarıyla istenilen şeyleri yapar konuma gelmektedir. Hazır ve rahat yaşamaya alışan modern dönem insanı, kendisini rahatsız etmeyen ve her gün yapılacak olan ibadetleri olmaması sebebiyle *deizmi* tercih etmektedir. Yazar *deizmin* birey ve toplum bazında popülaritesinin olmadığını fakat sermaye sahipleri açısından insanların durmadan tükettikleri ve sermayeye kazandırdıkları için tercih edildiğini aktarmaktadır. İnsan, kendi akli ve gücüyle her şeye hâkim olabileceğini ve kendi ürettiği şeyler ile dine ve onun getirdiği şeylere sırtını dönerek, neo-liberal çarkın içinde durmadan çalışıp kazanmayı, kazandığını ise yine aynı çarka aktaran bir sistemin içine kendini hapsetmektedir. Böylelikle insan var olma gayesini ve Allah'a olan sorumluluklarını unutarak yaşamını sürdürmektedir. Deizm, insanı belli düşünce ve yaşam kalıplarına sokmaya çalışan din ve kültüre karşı çıkmaktadır.

Yazar, *Deizmin Tanımları* bölümünde *deizme* inananlar tarafından dahi *deizmin* belli bir tanımının yapılamadığını söylemektedir. Çünkü *deizm* ilk ortaya çıktığı dönemlerde, kilise ve ruhban sınıfına karşı çıkan, bu kurumlara tepki gösteren ve eleştiri yapan kimselere *deist* denilmektedir. Aslında eleştiri yapan bu kimselerin Hristiyanlığa inanan kimseler oldukları bilinmektedir. Yazar, bu durumun klasik dönemde halkın kilise ve ruhban sınıfına olan karşı koyuşun sebep olduğunu belirtmektedir. Deizm kavramını tarihte ilk kullanan 1564'te Calvin'in öğrencisi Pierre Viret'tir. Bilimseler keşiflerin artması ve aydın kesimin İncil'de geçenlerin akla uymayan şeyler olduklarını iddia etmeleri, Hristiyanlık inancının aydın kesiminin ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. Bunun sonucunda kilise ve ruhban sınıfı - Hristiyan olsun ya da olmasın- herkesi *deist* veya *ateist* olarak isimlendirmeye başlamıştır. *Deizm*, Tanrı'nın düşünülerek bilinebileceğini, *deizmin* Tanrısı'nın hiçbir zaman zulmetmeyeceğini ve dünyayı bir defa yarattıktan sonra ona hiçbir şekilde müdahale etmediğini söylemektedir. *Deizme* göre insan, bu hayatta akli ile her şeyi bulma gücüne sahiptir. Peygamberin getirdiği mesajlar, mucize ve ahiret akla uygun olmadığı için reddedilmesi gerekli olan şeylerdir.

Yazar, *Deizmin Yol Haritası* bölümünde *deizmin* ne olduğunu ve hangi şartlar altında ortaya çıktığını bize aktarmaktadır. Avrupa'da var olan düşünce yapısı ve Hristiyanlığın toplum üzerinde nasıl bir etki bıraktığı yazar tarafından anlatılarak aslında toplumun bu baskıdan kaçmak için kendisine farklı yollar ürettiğini dile getirmektedir. Bu bağlamda tarihin içinde doğup büyümüş olan *deizmin* zamanın şartları göz önüne alınarak değerlendirilmesi ve o zaman dilimine göre olumlu veya olumsuz eleştiriler geliştirilmesi gerekir. *Deizmin* sahip olduğu motto döneminin değer ve anlayışlarına ters

düştüğü için birçok tepki ile yüzleşmesi gerekmiştir. Yazar Orta çağ Avrupa'sında kilise ve ruhban sınıfının temel otorite olduğunu, bilim ve hür düşünce adına bir şey üretilmediğini vurgulamaktadır. Çünkü kilise kendi otoritesini sağlam tutmak için kimsenin Hristiyanlık ve İncil hakkında sorgulama yapmamasını, kendilerinin her şeyi bildiği ve Tanrı tarafından yetkili kişiler olarak seçildiklerini söylemektedir. Dini dogmaları sorgulamaya yönelik yapılan teşebbüsler ya diri diri yakılarak ya da kazıklara oturtularak cezalandırılmaktadır. *Deizmin* Avrupa'da dinin tekelinde bulunduğu bir dönemde ortaya çıkması hiç de garip bir olay değildir. Kendilerini hür ve aydın kimseler olarak tanıtan kimseler Avrupa'nın bu durumda olmasının başlıca sebebinin kilise ve ruhban sınıfının halka karşı uyguladığı zulümler olduğunu vurgulamaktadırlar. Eğer din ortadan kalksa insanlar kendi hür iradeleri ile yaşayacak ve hiçbir kavga ortaya çıkmayacaktır. İncilin içinde yazan şeyler akla ve bilime aykırı şeylerdir. İnsan bunlardan kendini arındırıp doğal yollarla Tanrı'ya yöneldiği zaman gerçek kurtuluşa erecektir. Yazar, kendilerini hür düşünürler olarak niteleyen kişilerin kendi yaşam tarzlarına ve ahlak anlayışlarına bakmadan dini ortadan kaldırıp daha yaşanabilir ve ahlaklı bir toplum oluşturma gayretlerinin sorgulanması gerektiğini belirtmektedir. Dönemin önemli sosyalleşme ve fikri münazaralarının yapıldığı kahvehaneler, salonlar ve barlar aklını kullanma, bilimin ipine sarılma ve kilisenin boyunduruğundan kurtulma sloganları ile yankılanmaktaydı. Rönesans ile başlayan bilimin ve aklın yükselişi ile insan kendini evrenin merkezine koyacak Tanrı'yı ıssız bir çölde unutup kendi medeniyetini inşa etmeye başlayacaktı. Kilise, halk tarafından insanların kanlarını emen bir yapı olarak algılanmaya başlanmıştı. Reform ise kopmuş olan tüm bağların kazınıp atılması demektir. Reform sayesinde insanlar kilisenin boyunduruğundan kurtularak akli ve hür düşüncüyü sonuna kadar kullanan hür bir yapıya sahip oldular. Kilise, ilk günkü yapısına dönecek ve kan emici yapısından kurtulacaktı. Avrupa'daki bilim devrimi ile yerleşik inanç ve dogmalar tekrar gözden geçirilecek ve mevcut kurumlar değiştirilecekti.

Yazar, *Deizmin Portresi* bölümünde *deizmin* neden dine karşı olduğunu, Tanrının nasıl bulunacağını ve farklı ülkelerde ortaya çıkan *deizmin* nasıl bir şekle sahip olduğunu bize aktarmaktadır. Yazar bu bölümde Reform hareketinin kilise ve ruhban sınıfına vurduğu ağır darbeden bahsetmektedir. Çünkü Reform ile oluşan dini eleştiri yolları, *deizmi* savunan kişilerin elini güçlendirmekte; kilise ve ruhban sınıfına daha acımasız eleştiriler yöneltilmektedir. Kilise, insanlara kendisinin kurtuluşun anahtarını bulduran kurum olduğunu benimsetmesi ve insanların azap ve dehşetten

kurtulmaları için kendine inanmalarını, emir ve yasaklarına uymalarını istemektedir. *Deist*ler ise bu yapının kilisenin kendi elleri ile yaptığı bir sistem olduğunu, kimsenin kurtuluşu için başkasına ihtiyacı olmadığını belirtmektedirler. Bir diğer eleştiri yolu ise Avrupa'da etkisi uzun ve kanlı süren din savaşlarıydı. *Deist*lere göre eğer din ortadan kalkarsa insanlar daha huzurlu bir hayata kavuşacaklar; böylelikle de bu kadar kan ve göz yaşı da dökülmeyecektir. Yazar, Protestanlığında kilise ve ruhban sınıfına yıkıcı eleştirilerin gelmesinde önemli bir rol üstlendiğini belirtmektedir. Çünkü Protestanlık düşüncesi ile artık kiliseye ve onun kurtuluş vaat etmesine ihtiyaç ortadan kalkmış ve insanlar ile Tanrı doğrudan iletişim kurma ve günahlardan arınma şansı bulmuştur. Hiç kimse bir günahı sebebiyle ömrü boyunca günahkâr kalamazdı. Papa ve kilisesinin elinde bulunan dokunulmazlık ortadan kalkmasıyla İncil ve kilise herkesin ortak malı olmuştur. Yazar, deizm ve ateizmin görünürde farklı iki düşünce biçimi olduğu halde özünde aynı alt yapıya sahip olduklarını vurgulamaktadır. Yazar Avrupa'daki ülkelerde deizmin din aleyhtarı bir söylem geliştirerek ortaya çıktığını fakat bu ülkelerdeki etkinin farklı olduğunu belirtmektedir. İngiltere ve Fransa'da en ateşli savunucuların olmasına karşın Almanya ve Amerika'da dine ve kiliseye karşı *deizmin* öncülüğünü yaptığı bir ayaklanma bulunmamaktadır.

Yazar, *Deizm Eleştirileri* bölümünde *deizmin*, özelde Hristiyanlığa ve genelde dine yaptığı ve Hristiyan yazarların da deistlere getirdikleri eleştiriler bulunmaktadır. *Deist*ler Avrupa'nın içinde bulunduğu kaos ortamından faydalanarak dini eleştirmişlerdir. Bu ortamda bilim ve aklın, çağa damga vurmasıyla dinin gereksiz bir yapıya sahip olduğu ve aklın tek kurtuluş yolu olduğu fikirleri ortaya çıkmıştır. Hristiyan düşünürler toplumun zihin yapısına zarar veren bu yapıyı durmaksızın eleştirmişler ve bu konu hakkında da müstakil eserler kaleme almışlardır.

Yazar, *sonuç* kısmında *deizmin* modern dönemde sermaye sahiplerinin kazanç elde edeceği bir kapı olduğunu vurgulamaktadır. Deizm aslında modern dünyanın getirdiği özgürlük ve harcama anlayışlarına uygun bir yapıya sahiptir. Yazar, *deizme* kaymakta olan gençlerin aslında ilgiden ve bilgiden mahrum bırakıldıkları için hakikatin ne olduğunu bilememelerinden kaynaklı bir inanç bunalımına girdiklerinden bahsetmektedir. Gençler bunun sonucunda *deist* veya *ateist* görüşlere yönelmektedirler. Gençlerin çağın zehirli tuzaklarına düşmelerini engellemek için onları yalnız bırakmamak gerektiğini belirtmektedir. Yazar, son sözünde *deizmin* hala ne olduğu konusunda tam bir fikir birliği oluşmadığını modern dönemde farklı algılamaların ve tanımların yapıldığını söylemektedir.

Sonuç

Adnan Bülent Baloğlu'nun kaleminden çıkan bu eser, günümüz *deizminin* ne olduğunu ve arka planını öğretmesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü bir düşünce yapısının arka planını bilmeden söylenecek her bir söz, anlamsız ve geçersiz kalmaktadır. Deizm aslında kilise ve ruhban sınıfına karşı ortaya çıkmış bir düşünce yapısıdır. Çünkü kilise ve ruhban sınıfının şiddet, baskı ve yasaklamalarla yönettiği bir toplumun kiliseye ve Hristiyanlığa karşı tepkisi gittikçe artmıştır. Toplum içinde kendini deist olarak niteleyen kimselerin kilise ve ruhban sınıfına bir başkaldırı yaptıkları için kendilerine deist denildiği aslında Hristiyan inancını da tümünden inkâr etmeyen kişiler oldukları bilinmektedir. Matematik ve astronomi 'de elde edilen yeni buluşlar kilisenin otoritesinin daha da sarsılmasına sebep olmuştur. Rönesans, Reform ve modern dönemin bilimi ve akli öne çıkaran yapısının dine ihtiyaç bırakmadığını ve insanın gerçek rehberinin akıl olduğunu ihtiva eden anlayışını aşlamıştır. Bu konuda eserler yazan düşünürler gerçek dinin doğal din ve Tanrı'nın ise sadece ilk muharrik olduğunu iddia etmektedirler.

Modern dünyada deizm parayı ellerinde bulunduran kişilerin işine yarayan bir düşünce biçimidir. Çünkü hiçbir şey yapmadan sadece tüketim için yaşayan bir insan, kazancını sadece dünyevi olan şeyler için harcayacaktır; kendi hakikati, yaşamın hakikati ve öldükten sonra ne olacağını düşünmeyecektir. Bunun sonucunda sadece tüketen, etten ve kemikten ibaret bir canlı ortaya çıkmaktadır. *Deizm*, modern dünya da tanımlanması zor olan bir düşünce yapısıdır. Bunun için kişilerin "inandım" dediği *deizm* aslında kendi özgürlüklerinin istediği inanma biçimidir. Ne klasik çağda ne de modern dönemde tanımlanmış bir *deizm* karşımıza çıkmaktadır.

Eser içerisinde deizm hakkında detaylı bilgi verilmesinden dolayı zaman zaman bazı bölümlerde tekrara düşüldüğü izlenimi okuyucuda uyanmaktadır. Kitap, *deizmin* ne olup ne olmadığı hakkında detaylı bilgi vermesinin yanı sıra, *deizme* getirilen eleştirileri yüzeysel olarak ele almasıyla okuyucuda *deizme* inanan ve inanmayan kesimin nasıl bir tavır içinde olduğu sorusunun oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Bu eleştirilere yönelik derinlemesine analiz ihtiyacının hasıl olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

Son Hurafe Deizm kitabı, toplumun her kesiminin anlayabileceği açıklıkta bir dil ile kaleme alınmıştır. Yazar, başlangıcından modern döneme kadar deizmin geçirdiği safhaları kronolojik olarak okuyucuya aktarmıştır. Avrupa ve Türkiye'de deizm ile ilgili yapılan çalışmaların okuyucunun istifadesine sunulduğu eserin zengin bir literatüre sahip olduğunu söylemek

mümkündür. Avrupa'nın 15. ve 18. yüzyıllarda içinde bulunduğu durum hakkında bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacılar için de eser, başvuru kaynağı niteliğindedir.